

QUOUSQUE TANDEM...! EUSKAL ARIMAREN ULERKERA ESTETIKORAKO SAIOA

Amador Vega eta Jon Echeverria (Pompeu Fabra Unibertsitatea,artzelona)
Jorge Oteiza Fundazio Museoa (Altzuza), Nafarroa, 2007.

Quousque Tandem...! liburuaz Oteizaren zenbait eskultura bezalaxe dago eraikia, zati desberdinak elkartuta. Eraikita esan dugu, eta ez idatzita, *Quousque Tandem...!* liburu-eskultura bat baita. Beste era batean azaltzearen, eskuetan hartu eta irakur daitekeen *kollage* handi bat dela esan genezake, berak egiten zituen *kollage-eskultura* horietako bat bezalakoxea.

Jon Echeverria¹

Urteen joan-etorriarekin interes puskarik galdu gabe, Jorge Oteiza euskal eskulturagilea zenaren *Quousque Tandem...!* dakargu lerro xume hauetara. 2007ko argitaraldi kritikoak obra horren 5. edizioa barne hartzen du: *Ensayo de interpretación estética del alma vasca con prólogo a este libro ya inútil en cultura vasca traicionada* («5ª edición, segunda impresión de 1994 en Pamplona, a los treinta años de la 1ª edición; Auñamendi, 1963»). Amador Vega eta Jon Echeverriaren artean koordinatua eta Pello Zabaletak euskaratua (Jorge Oteiza Fundazio Museoa, Nafarroa, 2007). A. Vega Alemanian hezitako filosofoa dugu eta, beste karguen artean, Pariseko *Collège International de Philosophie*-ko kidea. J. Echeverria Arte Ederretan eta Filosofian lizentziaduna da eta Oteizari buruzko tesia jada aurkeztua duartzelona Pompeu Fabra Unibertsitatean (Departament de Humanitats), denboraldi batez Eusko Jaurlaritzako ikertzaile bekaduna izan ostean.

Zorionez, beste behin Orioko artista zaharraren testamentua liburutegietan daukagu. Izan ere, *Quousque Tandem...!* ezin genezake ongi deskribatu.

Ez du inolaz ere ekarpen akademiko edo zientifiko baten forma ezta metodologiarik jarraitzen, baina ezin dugu esan estetikako saiakera peto-petoe denik ere. *Euskal arimaren ulerkeraz estetikorako saioak* alderdi filosofikoak, artistikoak, antropologiazkoak eta teologikoak edo sasiteologikoak barne biltzen ditu. Zeresanik ez, bere garaian testuinguru soziokultural eta politiko jakin baten beharrak asebate zituela, zenbait gizarte-mugimendu berritaileri nolabait euskal kulturaz eta Oteizak beti-beti aldarrikatuko zuen «euskal estiloz» txertatzeko marko proposak baimenduz.

Liburuak lau atal nagusi ditu: lehenik Amador Vega-ren sarrera: «La «estética negativa» de Oteiza: lectura de *Quousque Tandem...!*». Bigarrenez, goiko paragrafoan adierazitako 5. edizioaren faksimilea (300 orri, 66 argazki, bi hitzaurre eta hauen oharkizuna, aurkibidea eta azkeneko Hiztegi Kritiko Konparatu laburrarekin, historiaurreko artegileaz eta artista garai-kideaz); hirugarrenez, P. Zabaleta poeta eta itzultzaile legazpiarraren euskarazko bertsioa (beste askoren artean, Oteizaren poesia eta hainbat

1. Echeverria, J. (2008): «Jorge Oteizaren *Quousque Tandem...!*: irakurketa berriak», *Uztaro*, 64, 15-34.

1. irudia. *Quousque Tandem...!*, argitalpen berriaren azala.

filosoforen lanak euskaratuak ditu), sano txukuna eta Oteizaren idazkera bitxiaren funtsa ongi harrapatu ahal izateko behar den trebeziaz eta dotoretasunez jantzia. Norbaitek esan omen zion noizbait Oteizari, bere prosa erdal hizkuntzara ere «itzuli» beharko litzatekeela, alegia. Laugarren eta azken parteak J. Echeverriak egindako oharra biltzen ditu, liburu honen eta, oro har, Oteizaren ibilbide uhintsuaren hamaika aspektutan duen maisutasuna garbiro erakutsiz. Denetara 741 orrialde mamitsu, eskuetan erabili eta dastatu ditzakegunak, hastapenean orain arte izan diren *Quousque Tandem...!* liburuaren argitalpen anitzen portadekin ilustratua.

Jorge Oteiza; noiz arte...?

“Liburu hau beste bat zen...”.

Jorge Oteiza²

Kontzeptuzko terminoekin baino imajinen bitartez hobeto pentsatzen zuen artistaren lumak «irudikatua»,

Quousque Tandem...! zati desberdinez osaturiko «osotasun iheskorra» gisan deskribatu edota «behatu» daitekeela diosku J. Echeverriak. Hori xe bera zioen Oteizak ere aurkezpeanean; hau da, bere testua aurretik, erditik eta atzetik hasita irakurtzea posible eta zilegi zela (irakurketa arrunta, barruko deiei jarraituz edota gaika), abiapunturik logikoena zein den definitzeko, beren-beregi proposaturiko ez-jarraitutasun ez-lineal arraro xamarraren mesedetan. Orrialdeak zenbakitzea arbuatuta, marjinetako zenbakiek tratatutako gaien araberrako estruktura baimentzen zioten testu originalari: «Liburuak, bai, argia izan behar du, baina argia idazten duenarentzat. Era bakarra da irakurtzen duenarentzat argia eta duina gerta dadin»³. Halakoak ziren Oteizaren xedeak ere, eztabaida batzuetatik beste batzuetara etengabe jauziak eginez perfilatuak. Alabaina, «puska» horiek guztiek unitate bakarra osatzen duten legez, Oteiza ez zebilen matxinsaltoen antzean, noraezean, baizik eta nola edo hala guztiok barneratuko gintuen arteaz gaindiko helmuga kultural eta «politikoaren» —zabaltasunez— lorpenerako prozeduren ezarpean.

Hortaz, *Quousque Tandem...!* batez ere 1950eko hamarkadaren bukaeran eta hurrengo hamarraldiaren hasieran aldizkari batzuetan agertutako idazki-sortaren bilgunea da, jatorri diferentekoak diren beste hainbesterekin batera eta, edizioak ugaritu ahala, Oteizak denboran pilatutako sedimentuak legez gaineratzen zituen eranskin eta material gehigarri eskainia. Garai-ko euskal gizartean izan zuen eragin erabakigarriarekin, «esan daiteke Oteizak idatzi zituen hainbat testu kaxa

2. Oteiza, Jorge (2007). *Quousque Tandem...!* (edizio elebiduna), Jorge Oteiza Fundazio Museoa (Altzuza), Nafarroa, 419. or.

3. *Idem*, 485. or.

huts batera bota eta bertan nahastu zituela». Halaber, testu horietako gehienek «bere eskulturretan (“esku artean”) eraiki zuen huts horren inguruko gogoetak biltzen dituzte»⁴. Paper mordo horietan elkartuta zein puntutaraino Oteizak bere eskultura-lanei segida emango zien ziurtatzerik ez dago (*Quousque Tandem...!*; noiz arte...? «liburu hau beste bat ohi zen»; bere eskultura ere «beste estatua bat» baitzen), «espazio huts horren zentzua eta esanahia ulertzeko saiakera bat izan nahi dute»⁵ eta. Idatzizko plastika berri baten *kollage* moduko egituraketak ordezkatzeko zuen atzaparretan eskultura sortzeko lehengai fisikoaren falta. Dena dela, euskal kulturaren «katekesi» heterodoxo honek zentsura ere pasatu zuen oharkabean, ez baitzuen «moralia erasotzen» ezta iritzi politiko «gaitzesgarririk» erakusten, «tamalez» balio literarioen aztarnarik «batere» ez zeukan arren, zentsoreen ustetan bederen (argi dago ez zutela ezertxo ere ulertu). Laster helaraziko zigun *Ejercicios espirituales en un túnel*, aldiz, Baionan argitaratu behar izan zuen bizpahiru urte beranduago, espainiar estatu frankistan zentsurak galarazita.

Kontua da Oteizaren arte-esperimentazioaren muinak 1950eko urte horien amaieran izango zuela konklusiozko jomuga, 1957ko Sao Pauloko IV Bienalean eskultore atzerritarren saria jaso zueneko «proposamen esperimentatzailearekin» eta ondorengo biurteko (1958-59) «kutxa huts» eta «kutxa metafisikoekin». Hain zuzen

ere, 1950-52 inguruan gertaturiko Arantzazuko polemika mingotsaren ondoren, Apostoluak errepide bazterrean geldituz. Arantzazuko santutegian Oteizak lehen aldietako figurazioaren jarduera espresiboen hariari eusten dio, hain justu ere, hutsuneari eta hustuketari buruzko intuizioak eguneratuz, *Figura para regreso de la muerte*⁶ eta *Coreano* piezak gorpuzten dituen momentuan. Eskultura horietan ageri-agerikoa da figuraren soinari erraiak ateratzeko, husteko eta harrotzeko behar bikoitza (giza figurak inguraturiko hutsunea «ezabaketa» eta «sakrifizioa» ere badira), baina oraindik ere «tradiziozko estatua klasikoaren» keinuaz eta irrikaz, espiritua materiaren eta gorputzaren —gorputz dramatiko, ireki, ildaskatu eta barrenak ateratako horren gainetik dagoela begibistan ipintzeko— etengabeko borrokan. Hemen abian jarritako espresio figuratiboa ahultzeko eta materia sakrifikatzekeo prozesuaren adierazpenik sinbolikoena eta monumentalena Arantzazuko Santutegiko *Apostoluen frisoan* eta *Pietatean* iritsiko ziren⁷.

Haren esanetan, neke handiz ka-teatu behar izan zituen Arantzazun hiruzpalau «langai» edota «egin-behar»: erlijioarekin zerikusia zuena, arkitektura eta paisaia estetikoki lotzeko nahia, bere espirituzko ikuskera propioa, etorkizunari begira herri-erlijioari eman beharreko adiera, arteaz zeuden uste erdi-ustelak eta artistak zeuzkan irizpideak, kondairaren balioztatzea eta Arantzazuz herriak zuen sentipena. Urte batzuen buruan, Agiña

4. Echeverria, J. (2008). “Jorge Oteizaren...”, *op. cit.*, 18. or.

5. *Ibidem*.

6. Ikus; Echeverria, Jon (2006). “Experiencia y vacío: los componentes míticos y místicos en la obra de Jorge Oteiza”, in *Ondare 25, 1939-1975 bitarteko Euskal Artearen Berrikusketa*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 327-335. or.

7. Balda, J. (2008): *Oteiza eskalan. Eskultura publikoa Iruñean* (erakusketaren katalogoa), Iruñeko Udala eta Jorge Oteiza Fundazio Museoa, Iruñea.

2. irudia. Artistak, olerkariak eta literatura-gileak hezi ziren Arantzazuko «esperimentakuntzako tailer-laboretegiaren» eraginpean, buru nagusietako bat Oteiza zutelarik. Urte luzez bide-ondoan etzanda, urtaroretako eguraldi aldakorrenaren mendepean izandako harlandu «zulatuak» 1968-69an kokatu zituen Oteizak, basilikako fatxada handiaren horma leun, huts eta esanguratsuan.

mendiko hilarriak (Aita Donostia musikagile eta fraide kaputxinoaren omeneko estelak) Oteizak izandako garpenera agerian jartzen du, bere eskulturaren amaierako fasean legokeen konklusiozko etapari, «zero abstrakzio hutsaren» lorpenarekin kontrolpeko «estetika negatiboaren» ildoan. Une horietan, identitate beti sinbolikoaren mitoa eraikitzen iristen da gure mendietako harrespil txikiaren biribiltasun huts «sokratuan». Hortik aurrera eskultura-estatua ez da hutsaren materializazioa bakarrik, baizik eta haren sinbolizazioa, masa-eskulturatik energia-eskulturarara («trasestatua») iragateko pausoa. Horrela, «kutxa metafisikoak»

historiaurreko cromlech mikrolitikoaren berreskurapen modernoak lirateke gaurko gizakiarentzat; burdin edo altzairu bilakaturiko harriak, triedroaren planoek «babesturik» daukaten «izpirituzko hustasun sakratuarekin».

1959 aldera tailerra bertan behera lagatzearekin batera, bere eskulturetatik «hitzak irteten zirela eta» ordura arte baino gogotsuago ekingo zion Oteizak idazteari. Abangoardiako estetika abstraktuak eta euskal kulturaren ustezko euskarri mitikoen interpretaziotik zetorren «euskal estiloaren» berpizteak busti zuten Oteizaren eskultura, abiada bizian inskribaturiko hizki eta sintaxidun esaldi pilaketa bihurtuko da, batik bat *Quosque Tandem...!* delakoak inflexio-puntu seinalatua markatuz, lehentxeago genioen «estetika negatiboaren» eremuan. Huraxe baitzen «artearen amaierako isiltasunezko ondorioaren» pertzepzioa tentuz egiten zuen «izpirituaren diziplina». «*Estetika ezkorren* bidez lortutako *huts* horretan Oteizak eraldaketa espiritualaren sinboloa ikusten zuen, benetako bizitzara salto egiteko gaitasuna. [...] Benetako bizitzak ez zuen munduaren joan-etorriarekin zerikusirik, ezta heriotzarekin ere, ezpada horien aurka arteak eraikitzen zituen sinboloekin»⁸. Gizakia «artista» izatera heltzen denean «bizitzara» («hirira») pasatzea ezinbestekoa dela defendatzen zuen Oteizak. Dagoeneko, «bizitzan» ez baitzuen arterik «behar». Kontraesankorra dirudien arren, artearen «probisionaltasunak» edo «behin-behinekotasunak» esan gura du «salbamen izpirituala» lortuta, eskulturaren lekua idazmakinak bereganatu zuela,

8. Echeverría, J. (2008): «Jorge Oteizaren...», *op. cit.*, 29. or.: «“Mahai gainean bildu dut idatzitakoa, eta liburu hori ere kitatu dut aldamenean. Orain hasten dudan moduan, horrelaxe utziko dut”. Prestutasunez hartu zuen *Quosque Tandem...!* laster baten prestatzeko ekimena [hortik dator “liburu hau beste bat zen” egiaztapena]». Echeverría, J. (2007): «Notas al aparato crítico», in J. Oteiza (2007). *Quosque Tandem...!* (edizio elebiduna), *op. cit.*, 676. or.

soil-soilik liburuak irakurtzen jarraitzeko «estatuak» izango bailitzan⁹.

Bizitzan murgilduz, letrak bizkortasunez eta oparo elkartzen hasi zen artistarentzat *Quousque Tandem...!* ez zen izan lehendabiziko asmo nabarmena. 1961ean bazeukan *Arte Cromlech* bere idazki ororen topagunea izango zen liburu-proiektu bateragarria hezurmamitzeko intentzioa. Haren «azken obra definitiboa» izan behar zuena, esperientzia estetiko artistikoaren formulazio teoriko orokorra, frustrazio existentzialaren eraginarekin hornitua. Berau bukatzeke geratuta (Altzuzako Jorge Oteiza Fundazioko artxiboetan lozorroan dirauten indizea eta zirriborro mekanografiatua dira haren testigu apartekoak), beharbada ideia guztiak sintetizatzeke zailtasunagatik, edota Roberto Puig arkitektoarekin 1958-60an Montevideon José Batlle y Ordoñez-en memoriari monumentua egiteko konkurtso zapuztuaren aferak utzitako atsekabeagatik¹⁰. Duda barik, J. Echeverriaren ustetan «XX. mendeko arteari oparituko zion testurik garrantzitsuena» izan zitekeen Oteizak amestu bezain laster azkar-azkar abandonaturiko hura.

Quousque Tandem...! liburuaren bigarren hitzaurrean: «Euskalerria uzten du Oteizak», bere mintzo inprimatuari darion pesimismoa txit gogorra da («nazkaturik», «justizia gosez», jadanik «kultur genozidioa» eragozteaz ezinezkoa den «euskodisney» moldeaz taxuturiko iruzurraren lurretatik aldentzeko). Oteiza «bazioan» beraz fisikoki zein mentalki, «iniziazio-bidaiaren oroitzapen mitiko eta hizkuntzazkoa dugun gure ortziaren kulturaren eguzkiaren jaiotzaren lurraldearekin topo egitera»¹¹. Hala ere, den-dena negarra eta agin-karraskada ez zenez, itxaropenari eta baikortasunari ireki zien esperantzazko pare bat ate, gau ilunean ilargiaren argitasuna eta izarren distira behintzat ikustatzeko lehioak: «Baina ez da dena hileta eta etsipena. Badira 2 mugimendu nortasunari buruzko herri tradizioan eta gaurko abangoardia estetikoan haur berri sortzaile irudikor eutsiezin eta gure baten hezkuntza helburutzat dutenak»¹². IKERTZE laborategiak eta IKASPILOTA (Gipuzkoako Ikastolen Elkarte) zeuzkan Oteizak adimenean, betidanik bultzatu izan zuen «euskal estiloaren bilaketan estetikazko

9. Vega, A. (2007): «La "estética negativa" de Oteiza: lectura de *Quousque Tandem...!*», in J. Oteiza (2007). *Quousque Tandem...!* (edizio elebiduna), *op. cit.*, 22. or. Estetika ezkorrak, teologia ezkorrak (ezabaketa progresiboaren multzo fenomenologikoa) eta hezkuntza artistiko, erlijioso eta politikoak balio dute gizakia artearen bidez «bizitza-hiria» binomioan integratzeko. Hiru printzipioei kontrajartzen zaizkie beste hiru postulatu ezkor: 1) adierazpidea zen artea ez da adierazpidea, 2) ezerez bat abiapuntutzat zuen artearen helburua beste ezerez bat da, eta 3) naturarekin bat egiten zuen artearen errealitatea da komunikazio eza errealitatearekiko (metafisika espazioaren «desokupazioaren» teknikaz). Honek existentziaren sentimendu tragikoa esnatzera garamatza, hiru jakintza-arloren artean egin beharreko hautaketarekin (bakoitza bere joera eta kasakoa): filosofia, erlijioa eta artea. Bidenabar, euskarak ere hizkuntza erromanikoetatik bereiziz «negatiboki» funtzionatzen baitu A. Lafitteriren aburuz, «sintaxi afektiboa» hobetsiz «gramatika-logikaren» aurretik. «La construction de la phrase est tout un monde: car à coté de la syntaxe logique, nous avons en basque une 'syntaxe affective' aux règles assez complexes. Sans entrer dans ce labyrinthe, disons que le basque pense souvent au négatif des langues romanes». Oteiza, J. (2007). *Quousque Tandem...!* (edizio elebiduna), *op. cit.*, 550. or.

10. Egun triste haietan *La colina vacía* izenburua zuen eleberria hasi zuen Oteizak Montevideotik itzultzeko bidaiari (*anti-relato* deitu zuena). «Mendixka hutsa» tituluarekin monumentua altxatu behar zuen tokia izendatuz, hau ere burutu gabe gelditu zitzaion.

11. Oteiza, J. (2007): *Quousque Tandem...!* (edizio elebiduna), *op. cit.*, 404. or.

12. *Ibid.*

heziketaren» premiei erantzuteko. Halako bihurguneetatik zekarkigun Oteizak bere jarduna eta horrelaxe ailegatu zaigu bere oinordekotza ere; beti aurrera begira egonagatik ez zion beldurrik atzerantz bueltatzeari. Gerroari so, bazen iraganeko «historia-
ren» amildegi lanbrotsuetan ibiltari amorratu eta zolia, bere «aurreranzko norabidean» izan zitzakeen desbideraketak ekiditearren.

Quousque Tandem...! ere, Oteizarengan ohikoa zen bezalaxe, aurretiaz jasandako hutsegite-egoeratik jaio eta

ernaldu den fruitu heldua daukagu; gure egunetako irakurlearentzat pertsonaiaren beraren «autobiografia estetiko» konplexu eta korapilatsuaren lekukotasun paregabea. Etorkizuneko «izpirituzko euskal estiloa» finkatzeko ahaleginetan, «euskal estetikaren etnologiaz» bere erara hein baten hausnartuz, artea eta antropologia mundu magiko eta mitikoarekin zuzeneko erlazioan eta elkarrekintzan jarri zizkigun Oteizak.

Isusko Vivas Ziarrusta